

חיוב אדם על נזקי אונס

הרב מרדכי גרוס

ראשי פרקים:

פתיחה

סקירת סוגיות התלמוד

סתירת הסוגיות

שיטת תוס' ורא"ש

שיטת ריב"א

שיטת רמב"ן

שיטת רמב"ם

סיכום ונימוק

פתיחה

אדם המזיק חייב לשלם את שיעור נזקו כמפורש בפרשת משפטים¹. התנאים הקדושים בררו את תוקף החיוב: במזיד, בשוגג ואף באונס. אנו נברר את חיוב האדם על נזקיו שנעשו באונס ללא פשיעה ורשלנות, נסקור בנידון ארבע שיטות ראשונים, את דעות תוס', ריב"א, רמב"ן ורמב"ם.

סקירת הסוגיות בתלמוד

ראשית נסקור ארבע קבוצות סוגיות שונות הנמצאות בתלמוד הבבלי והירושלמי העוסקות בנידון נזק באונס חיוב אדם על היזק באונס: דין חיוב אדם המזיק באונס, ובכללו מקרים מפורטים בהם מחייבים על נזק באונס. מקרים בהם אדם פטור על היזק באונס בתוספת לפשיעת הנזק. מקרים בהם אדם פטור על היזק באונס כאשר המזיק עסק בטובת הנזק. ומקרה בו אדם המזיק פטור באונס למרות שהניזק לא פשע, והמזיק לא עסק בטובת הנזק. לאחר מכן נברר את שלושת שיטות הראשונים המיישבים את הסתירות הקיימות בנידון בין סוגיות התלמוד.

דין חיוב אדם המזיק באונס

המשנה במסכת בבא קמא קובעת כי "אדם מועד לעולם, בין שוגג בין מזיד, בין ער בין ישן.

סימא את עין חבירו, ושיבר את הכלים - משלם נזק שלם. "ב"ק כו ע"א" הגמרא מזכירה ברייתא המבררת את מקור חיוב אדם המזיק אף בשוגג ובאונס: "מנא הני מילי? אמר חזקיה, וכן תנא דבי חזקיה, אמר קרא: פצע תחת פצע, לחייבו על השוגג כמזיד, ועל האונס כרצון" (כו ע"ב). מקור תנאי נוסף המתאר את חיוב האדם על נזקיו באונס נמצא במסכת סנהדרין: "תנינא: אדם מועד לעולם, בין בשוגג בין במזיד בין באונס בין ברצון" (סנהדרין עב ע"א).

ראשית נזכיר שתי סוגיות בהם מחייבים למעשה את האדם על נזקיו שנעשו באונס: הגמ' מזכירה את דברי רבה אודות מקרה בו "היתה אבן מונחת לו בחיקו ולא הכיר בה, ועמד ונפלה, לענין נזקין - חייב, לענין ארבעה דברים - פטור" (ב"ק כו ע"ב). האדם מזיז את ידו ללא ידיעה שיש בחיקו אבן שתצנח ארצה ותזיק חפץ הנמצא מתחתיו. הוא חייב על נזקיו, אך פטור על ארבעת החיובים הנוספים של אדם המזיק כיון שהנזק נגרם ללא כוונתו. בגמ' נוספת אומר רבה שכאשר אדם "נפל מראש הגג ברוח שאינה מצויה והזיק ובייש - חייב על הנזק ופטור בד' דברים" (ב"ק כו ע"א). שוב מחייב רבה על נזקי האדם שנעשו באונס, ופוטר על ארבעת החיובים הנוספים של אדם המזיק כיון שהנזק נגרם ללא כוונתו.

מקרים בהם אדם פטור על היזק באונס בתוספת לפשיעת הניזק

קעת נמשיך ונבחן ארבעה סוגיות בהם עולה שאדם שהזיק באונס פטור על נזקיו.

נפתח בתלמוד ירושלמי המוסב על המשנה בב"ק המחייבת אדם המזיק בין כשהוא ער בין כשהוא ישן. אומרת הגמ': "א"ר יצחק מתניתא בשהיו שניהם ישינין אבל אם היה אחד מהן ישן ובא חבירו לישן אצלו זה שבא לישן אצלו הוא המועד" (ירושלמי ב"ק ב, ח) הגמרא מבררת שכאשר שנים הלכו לישון זה לצד זה, הם חייבים על נזקיהם שזיקו זה את זה. לעומת זאת עם האחד ישן, ורק לאחר מכן הצטרף אליו חברו, אם הראשון יזיק לשני הוא לא יתחייב על נזקיו. בפשטות הסיבה לפטור את הישן שהזיק לחברו שהצטרף לישון לידו לאחר שהוא נרדם, מחמת שהוא אנוס, לא היה לו לחשוש מלזוז בתנועות הגוף כלפי השני כיון שלא ידע על כך שהוא נמצא שם. לעומת זאת בשנים שישנו זה לצד זה, אין הם אנוסים, כיון שיכלו להימנע מלישון זה לצד זה. לפי ביאור זה כוונת הגמ' בנימוקה לפטור הישן כי "זה שבא לישן אצלו הוא המועד" שהשני הוא המועד, ואילו הראשון אנוס.

מקרה שני נמצא בתחילת פרק שלישי של מס' ב"ק. המשנה² נוקטת שאדם שהניח כד ברשות הרבים ובא אחר ונתקל בה ושברה, המזיק פטור. הגמ' שואלת מדוע הוא פטור הלא היה לאדם להתבונן להיכין הולך. מיישב שמואל שמדובר באופן שהיה במקום אפילה, ורבי יוחנן מיישב

שמדובר בקרן זוית. תשובות האמוראים שוות בכך שהם מניחות שדין אדם הנתקל בכד ומזיק אותו באונס להיפטר מלשלם על הזיקו.

מקרה שלישי נמצא בדברי רבא אודות אדם שנכנס לרשות חברו ללא רשות, והזיק בעל הרשות את האורח שנכנס ללא רשות:

ואמר רבא: נכנס לחצר בעל הבית שלא ברשות, והזיק את בעל הבית או בעל הבית הוזהר בו - חייב, הזיקו בעל הבית - פטור. א"ר פפא: לא אמרן אלא דלא הוה ידע ביה, אבל הוה ידע ביה, הזיקו בעל הבית - חייב³.

כלומר, רבא פוטר את המזיק כיון שהוא אנוס על הזיקו משום שלא העלה על דעתו שהאורח יכנס ללא רשות.

מקרה רביעי נמצא במשנה: "היה בעל חבית ראשון ובעל קורה אחרון, נשברה חבית בקורה - חייב, ואם עמד בעל חבית - פטור..". (ב"ק לב ע"א). בעל הקורה פטור על הזיקו את החבית הנמצאת לפניו, כיון שהוא אנוס על הזיקו, שהרי לא היה לו לצפות לעמידת בעל החבית ללא התראה. בארבעת המקרים הללו פורטים את המזיק באונס, כאשר בכלל המקרים לניזק גם כן רשלנות מסויימת שתרמה לתוצאת הנזק.

מקרים בהם אדם פטור על הזיקו באונס כאשר המזיק עסק בטובת הניזק נמשיך לסקור שני מקרים נוספים בהם המזיק באונס פטור, כאשר הייחודיות של קבוצה זו היא שהמזיק עסק בחפיץ לטובת הניזק. במס' בבא מציעא עוסקים בפועל העוסק בהעברת חבית עבור הבעלים, ושברו תוך כדי המעבר:

תנו רבנן: המעביר חבית לחבירו ממקום למקום ושברה, בין שומר חנם בין שומר שכר - ישבע, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: שומר חנם - ישבע, נושא שכר - ישלם⁴.

הגמ' מבררת שלדעת רבי מאיר נתקל אנוס, ולכן גם פועל בשכר שגדרו כשומר שכר שחייב אף על גניבה ואבדה, נשבע שנתקל באונס ונפטר. ואילו רבי יהודה סבור שנתקל אנוס ברמה כזו שרק פועל בחינם שגדרו כשומר חינם, נפטר מהתשלום על ידי שבועה, ולעומתו פועל בשכר שגדרו כשומר שכר, חייב לשלם עבור שבירת החבית. בדעת רבי מאיר עולה שהפועל פטור על הזיקו באונס. ולדעת רבי יהודה נמצא שמדובר על הזיק שאינו פשיעה אלא אונס ולכן שומר חינם פטור, אך אינו אנוס גמור אלא אנוס כעין גניבה או אבדה וממילא פועל בשכר

3 בבא קמא מח ע"א

4 בבא מציעא פב ע"ב

שגדרו כשומר שכר, חייב בתשלום.

מקרה נוסף נמצא בסוגיא עוסקת בשוחט ששחט בבהמה עבור הבעלים ובאונס ארע לו פסול בשחיטה:

הנותן בהמה לטבח וניבלה, אומן - פטור, הדיוט - חייב, ואם נותן שכר, בין הדיוט בין אומן - חייב... אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: טבח אומן שקלקל - חייב, ואפילו הוא אומן כטבחי ציפורי. ומי אמר רבי יוחנן הכי? והאמר רבה בר בר חנה: עובדא הוה קמיה דרבי יוחנן בכנישתא דמעון, ואמר ליה: זיל אייתי ראייה דממחית לתרנגולים ואפטרך! לא קשיא: כאן בחנם, כאן בשכר; כי הא דאמר רבי זירא: הרוצה שיתחייב לו טבח, יקדים לו דינה.⁵

האמוראים מבחינים בין שוחט העוסק בשחיטה ללא תמורה, לבין שוחט הנוטל שכר עבור שחיטתו. השוחט ללא תמורה פטור על היזק שגרם באונס, ואילו הנוטל שכר חייב לשלם על הנזק. לקבוצה זו מכנה משותף - כאשר הפועלים והשוחטים עושים מלאכתם בחינם, הם נפטרים מלשלם על נזקי אונס. ואילו כשהם מקבלים שכר על פעולתם הם חייבים על הנזקים למרות האונס.

מקרה בו המזיק באונס פטור ללא פשיעת הניזק וללא שעוסק בטובתו

הגמ' במס' ב"ק מזכירה את דברי רבא אודות יתומים שהזיקו בהמה באונס, היתומים אכלו בהמה שאולה ששאל אביהם ללא ידיעתם: "אמר רבא: הניח להם אביהם פרה שאולה - משתמשין בה כל ימי שאלתה, מתה - אין חייבין באונסיה; כסבורים של אביהם היא וטבחוה ואכלוה - משלמין דמי בשר בזול" (ב"ק קיב ע"א). רבא פוסק שהיתומים פטורים על הנזק שגרמו לפרה, וחייבים רק את שיעור ההנאה שנהנו מבשר הבהמה, הם ישלמו רק את החיסכון שנחסך להם לקנות בשר אחר במקום הפרה השאולה. אך אינם משלמים על הנזק. מקרה זה ייחודי בכך שאנו מוצאים פטור על נזק באונס למרות שאין בו פשיעה של הניזק, והמזיק לא פועל בטובת הניזק.

סתירת הסוגיות

עד כה סקרנו ארבעה קבוצות של סוגיות, שלכאורה סותרות אלו את אלו, הקבוצה הראשונה עומדת כנגד שלושת הקבוצות האחרות: הגמ' במס' ב"ק בסוף פרק שני, מזכירה מקור תנאי הנוקט שאדם המזיק חייב באונס, ללא שמגבילים את החיוב לאופנים מסוימים. ורבה נוקט שמי שנפל אבן מחיקו באונס חייב בתשלום הנוק, ונוקט כן גם ביחס לנופל מהגג ברוח שאינה

מצויה. משלושת הגמ' הללו עולה שאדם המזיק חייב באונס בכל ענין, אף באונס ללא הגבלת החיוב. אף באונס רחוק כמו נפילה עקב רוח שאינה מצויה.

לעומת גמ' אלו בסוף פרק שני, אנו מוצאים שבע סוגיות שונות בהם מפורש שאדם המזיק באונס פטור מלשלם את נזקו, בירושלמי ב"ק סוף פרק שני, לגבי הישן והצטרף אליו אחר, הישן פטור כשהזיק את המצטרף אליו באונס; בדברי שמואל ורבי יוחנן בתחילת פרק שלישי של מס' ב"ק בדין פטור הנתקל בחבית שהונחה באפילה או בקרן זוית; בסוגיא 'אודות המזיק אורח שנכנס לרשותו ללא רשות ותיאום, המזיק פטור בהיזק האונס; בפטור בעל הקורה שנתקל בחבית שבעליו נעמד לפני בעל הקורה'; בפטור הפועלים שהעבירו חבית ושברוהו באונס⁸; בפטור שוחט אומן שקלקל השחיטה באונס⁹, ובפטור היתומים שבאונס שחטו בהמה שהיתה מושאלת אצל אביהם¹⁰.

שיטת תוס' ורא"ש

תוס'¹¹ והרא"ש¹² בוחרים ליישב הסתירות על ידי צמצום החידוש של חיוב אדם המזיק באונס. שהנה מצאנו בדיני חיובי שומרים דרגות שונות של אונסים: שומר חנם חייב רק על פשיעה ופטור על גנבה ואבדה כיון שהם אינם מוגדרים כפשיעה אלא כסוג של אונס מסויים. אמנם גם שומר שכר החייב על גנבה ואבדה, פטור על אונס גמור, ורק השואל שכל ההנאה שלו מתחייב גם על אונס גמור. כך שלפנינו דרגות שונות של אונס, אונס גמור, ואונס כעין גנבה ואבדה שהם אונסים הקרובים יותר לפשיעה. מחדשים תוס' והרא"ש שחיוב אדם המזיק באונס הוא רק כלפי אונס שיש בו קרבה לפשיעה, ואילו באונס גמור לא חדשה התורה לחייב אדם המזיק. כך מיישבים את קבוצת הגמ' שסקרנו בסעיפים 22 ו-41¹³. תוס' ורא"ש מעמידים את כל

6 ב"ק מח

7 ב"ק לב

8 ב"מ פב ע"ב

9 ב"ק צט ע"ב

10 ב"ק קיב.

11 ב"ק כו ע"ב, ד"ה 'ושמואל אמר'; ב"מ פב ע"ב, ד"ה 'וסבר'.

12 ב"ק ג, א

13 הירושלמי ב"ק סוף פרק שני, לגבי הישן והצטרף אליו אחר, פטור הישן כשהזיק את המצטרף אליו באונס. דברי שמואל ורבי יוחנן בתחילת פרק שלישי של מס' ב"ק בדין פטור הנתקל בחבית שהונחה באפילה או בקרן זוית. בסוגיא 'במס' ב"ק דף מח אודות המזיק אורח שנכנס לרשותו ללא רשות ותיאום, שם פטור המזיק בהיזק האונס. פטור בעל הקורה שנתקל בחבית שבעליו נעמד לפני בעל הקורה, ודברי רבא הפוטר יתומים שאכלו בהמה שאולה ששאל אביהם ללא ידיעתם מתשלום נזק

הסוגיות הללו באופן שהאונס היה אונס גמור, שבו לא היה המזיק קרוב לפשיעה.

אמנם תוס' ורא"ש אינם יכולים להסתפק בצמצום חיוב אדם המזיק לאונס כעין גנבה ואבדה, כיון שעדין יקשה עליהם מהגמרות שהזכרנו בסעיף 3 בגמרות אלו עוסקים בפועל ושוחט שעסקו במלאכתם ללא תמורה, שהזיקו החבית או הבהמה באונס, ופוטרים אותם מתשלום נזק. את הסוגיות הללו אין אפשרות להעמיד באופן שההזיק נעשה באונס גמור כיון שמבואר שאם הפועל או השוחט היו נוטלים שכר עבור פעולתם, הם היו מתחייבים¹⁴ ושומר שכר פטור על אונס גמור. ואם כן מוכרחים להעמיד הסוגיא באופן שהיה אונס כעין גנבה ואבדה, וחזרה הקושיא מסוגיות אלו על הסוגיות בסוף פרק שני של ב"ק שם מבואר שאדם המזיק באונס חייב בתשלומים. כדי ליישב סוגיות אלו נאלצו תוס' ורא"ש לצמצם עוד יותר את חידוש התורה לחייב אדם המזיק באונס: בארו תוס' שיש שלוש רמות של אונס, 1. אונס גמור. 2. אונס כעין גנבה. 3. אונס כעין אבדה. באונס גמור אין רשלנות כלל. באונס כעין גנבה יש רמת רשלנות מועטה ביותר. ובאונס כעין אבדה יש רמת רשלנות גבוהה יותר. אמנם היא עדין מוגדרת כאונס ולא כפשיעה. חידוש התורה לחייב אדם בנזקי אונס מוסבת רק אודות אונס כעין אבדה שהיא האונס הקרוב ביותר לפשיעה. ואילו באונס כעין גנבה ובודאי באונס גמור אדם המזיק פטור על נזקיו.

דברי תוס' יוסברו על פי הכלל של 'אין לך אלא חדשו'. כאשר התורה מחדשת דבר ללא להציב לו גבולות, אנו נוטים לצמצם החידוש לרמת החידוש הבסיסית המסתברת. ולכן אם הסברא הפשוטה מורה לפטור אדם המזיק באונס, והתורה חדשה לחייב אותו, אנו נבאר החידוש לרמת האונס הקרובה ביותר לפשיעה שהיא אונס כעין אבדה. תוס' יבארו שכל שבעת הסוגיות בהם עולה שאדם המזיק פטור על אונס עוסקים באונס כעין גנבה או באונס גמור. וכך יבארו תוס' שהפועל ששבר החבית והשוחט שהטריף הבהמה, הזיקו החפץ הניזוק באונס כעין אבדה, ולכן אם פעלו פעולתם ללא תמורה, הם יהיו פטורים כי אדם המזיק פטור על אונס כעין גנבה. ואילו אם הם נטלו שכר עבור פעולתם, דינם כשומרי שכר שחייבים על אונס כעין גנבה.

דברי תוס' מרווחים ביחס לביאור שבעת הסוגיות הפוטרות אדם המזיק באונס, נאה ומרווח ליישב את כל שבעת המקורות ביישוב אחד, ובפרט שזהו יישוב מסתבר, אנו מכירים את הרמות השונות של אונסים מדיני שומרים, ולכן סביר להניח שחז"ל מצפים שנבין מעצמנו מסתירת הסוגיות שאדם המזיק חייב רק באונס כעין אבדה. אמנם הסוגיות בסוף פרק שני של מס' ב"ק דחוקות לפי באורו שלו תוס'. שהנה כאשר הגמ' מצטטת דברי התנאים המחדשים שאדם המזיק

14 כך בסתמא דגמ' לגבי השוחט, וכך לדעת רבי יהודה ביחס לפועל. אמנם לדעת רבי מאיר גם שומר שכר נפטר בשבועה, ואם כן לדעתו אפשר להעמיד הסוגיא באופן שהיה אונס גמור, אך כיון שלדעת רבי יהודה מוכרחים להעמיד כשהיה אונס כעין גנבה, ודאי כך מדובר אף לרבי מאיר, שהרי לא נחלקו באופן שבו הנוק ארע, אלא כדן התשלום על מציאות מוסכמת.

חייב באונס, מתבקש שהם יבארו את גבולות החידוש. גם החיוב של מי שהיתה אבן בחיקו ללא ידיעתו ונפלה והזיקה, תדרוש להעמיד אוקימתא שמדובר באופן שהאבן מעט גדולה והאדם אינו לבוש בגד עבה, כך שהיה מקום להניח שהאדם ירגיש האבן כך שהאונס הוא כעין אבדה. החיוב של מי שנפל מהגג ברוח מצויה גם היא תדרוש העמדה באופן שהרוח מגיעה מדי פעם אלא שאינה מצויה תדיר, ולא מדובר ברוח שאינה מצויה כלל.

שיטת ריב"א

השטמ"ק מזכיר את יישוב ריב"א לסתירת הסוגיות. לדבריו אדם המזיק חייב בכל אונס עליו חייב שומר שכר, בין באונס כעין אבדה ובין באונס כעין גנבה, ואמנם באונס גמור יהיה פטור. אמנם כאשר המזיק מתעסק בחפץ של הניזק לטובתו, אין לפועל לטובת חברו גדר של 'מזיק' אלא דין של שומר, ולכן יהיה פטור כאשר עוסק בחפץ ללא תמורה. כך לשון השטמ"ק:

וריב"א פירש דאדם המזיק דמי לשומר שכר בין לכעין גניבה בין לכעין אבידה ואם נתקל ונפל על הכלים ושברם חייב והא דפטור נתקל במעביר חבית וכן טבח שקלקל משום דכיון שמתעסקין הן לטובת הניזק לאו אדם המזיק הוא ויש להם דין שומר אם שומר חנם שומר חנם ואם שומר שכר שומר שכר.¹⁵

לשיטת הריב"א קבוצת הגמ' שמנינו בסעיפים ב2 ו41 יתיישבו על ידי העמדתם באופן של אונס גמור. וקבוצת הגמ' שהזכרנו במס' 3, יתיישבו מצד שבהם המזיק פועל לטובת הניזק ללא קבלת תמורה, ולכן אין לו גדר של 'מזיק'.

שיטת הרמב"ן

לדעת הרמב"ן אדם המזיק חייב בכל אופן, אף כאשר מדובר באונס גמור. כך מדייק הרמב"ן מסתימת דברי התנאים המוזכרים בסוף פרק שני של מס' ב"ק, הם מחייבים אדם על היזק אונס בלא להגביל החיוב בכל הגבלה, וכך משמע משתי המימרות של רבה, אודות חיוב מי שנפל אבן מחיקו, ומי שנפל ברוח שאינה מצויה מהגג. הוא מתנסח בניסוח רחב וקובע שרוח שאינה מצויה עליה חייבו אדם המזיק כוללת גם רוח שאינה מצויה כמו זו של אליהו שנשאה אותו באופן לא צפוי ורגיל כלל. כך לשון הרמב"ן בחדושו:

וסוף דבר כיון שהזכירו חכמים באונס נזקין אבן מונחת בחיקו ולא הכיר בה מעולם (ב"ק כו ב), ונפל מן הגג ברוח שאינה מצויה (שם כו א) הרי הזכירו סוף האונסין כלם, דרוח שאינה מצויה

אפילו כאותה של אליהו במשמע, דרוח מצויה הזכירו לענין ש"ח אבל רוח שאינה מצויה לא הזכרה בתלמוד אלא לענין אונס שהוא מן האונסין הגדולים שבעולם, ואין כאן מקום להאריך בזה יותר מדאי.¹⁶

הרמב"ן נאלץ לחדש הסברים שיישבו את שבעת הסוגיות הפוטרות אדם המזיק באונס. כדי ליישב את הגמ' שהזכרנו בסעיף ב2. מחדש רמב"ן שכל אימת שהניזק היה שותף בפשיעה מסויימת שתרמה להיווצרות הנזק, המזיק פטור מלשלם על היזקו. כך מיושבים דברי שמואל ורבי יוחנן בתחילת פרק שלישי של מס' ב"ק בדין פטור הנתקל בחבית שהונחה באפילה או בקרן זוית, שהרי העמדת החבית במקום מועד להינזק היא סיבת הפטור. וכן בסוגיא במס' ב"ק דף מח אודות המזיק אורח שנכנס לרשותו ללא רשות ותיאום, שם פטור המזיק בהיזק האונס בגלל פשיעת הניזק. וכך מוסכרת בפשטות פטור בעל הקורה שנתקל בחבית שבעליו נעמד לפני בעל הקורה.

כך מיישב גם את דברי התלמוד ירושלמי ב"ק סוף פרק שני, לגבי הישן והצטרף אליו אחר, שם פטרו את הישן כשהזיק את המצטרף אליו באונס, כאשר הנימוק של הירושלמי הוא "זה שבא לישן אצלו הוא המועד" מדקדק הרמב"ן שהנימוק לפטור את הישן הוא כי הניזק שהצטרף לישן אצלו פשע וגרם לנזק של עצמו. הסבר זה של הרמב"ן בירושלמי מתיישב היטב בלשון הגמ', בשונה מפירוש תוס' שהזכרנו למעלה שנאלצו לדחות בכוונת הגמ' שהשני הוא המועד, ואילו הראשון אנוס. אמנם יש לברר כיצד יסביר רמב"ן את תחילת דברי הירושלמי, שכאשר שניהם היו ישנים והזיקו זה את זה חייבם, הלא כל אחד מהם פשע בכך שלן ליד חברו ומדוע יתחייבו זה על היזק זה? הלא מה שכל אחד פשע כלפי היזק עצמו מהוה סיבה לפטור את המזיק, ולא משנה שהשני גם כן פשע כלפי היזק עצמו במקביל. לבאר דברי רמב"ן צריך לומר שכאשר אדם הולך לישון ומודע לכך שחברו לן לצידו, הוא יזהר יותר שלא להזיקו תוך כדי שנתו. ולכן כאשר שניהם ישנו זה לצד זה, אף אחד מהם לא פשע בכך שלן ליד חברו, כיון שחברו ידע שהוא לן לצידו, אין בכך פשיעה. לעומת זאת כאשר האחד לן וסבר שהשטח לידו פנוי, וחברו הצטרף ולן לצידו, השני פשע בכך שלן ליד הראשון הישן, ולכן הישן פטור על היזק השני שהצטרף לידו.

אמנם רמב"ן נזקק ליישב את הגמ' הנוספות שהזכרנו בסעיף ב3 41 שהרי במקרים אלו לא היה פשיעה של הניזק, ולמה לא יתחייב המזיק? - הרי לשיטתו המזיק באונס חייב אף באונס גמור. בחידושו ל"ב"מ מתייחס לסוגיית טבח אומן שקלקל ונוקט שאין בו משום דיני אדם

16 חידושי הרמב"ן ב"מ פב ע"ב, ד"ה 'ואתא ר' יהודה למימר'

המזיק: "אלא שאין באומן הטועה במלאכתו משום מזיק"¹⁷. סתם דבריו ולא באר מדוע. אמנם בחידושיו למס' כתובות, ביחס לסוגית יתומים שאכלו בהמה שהופקדה אצל אביהם, פרט רמב"ן את שיטתו וכך כותב:

תו קשיא ליה ז"ל אמאי דמי בשר בזול ותו לא הא ודאי הא דרב חסדא דאמר רצה מזה גובה לגמרי משמע וניחא ליה ז"ל התם כגון דבא אחר וגולו ואכלו אבל האי דברשות קא נחית דכסבורים הם של אביהם היא לא [...] וזה נכון.¹⁸

מחדש הרמב"ן שכל אימת שהמזיק ניגש לפעול בחפץ בהיתר, הוא לא מוגדר כמזיק אלא כמזיק ברשות, כלומר כאשר הפועל מתעסק בחפץ בעליו ברשותו, הוא אינו מוגדר כלל כמזיק, לשיטתו דין זה מתחדש לא רק בציוור בו המזיק פועל לטובת הניזוק, כדברי הריב"א, אלא אף בציוור בו המזיק ניגש לחפץ לטובת עצמו, כמו היתומים שניגשים לבהמת הפקדון שמופקד אצל אביהם כדי ליהנות מבשרו, הם מוגדרים כמזיק ברשות, ופטורים מלשלם על הנזק, כיון שנגשו אל החפץ בהיתר, מתוך מחשבה מסודרת ופשוטה שהיא של אביהם.

כך שבסיכום שיטת הרמב"ן עולה, שאדם המזיק חייב בכל אופן של אונס, אף באונס גמור כעין רוחו של אליהו, אך ייפטר כאשר הניזוק שותף לפשיעה שהובילה לנזק, וכמו כן באופן שהמזיק ניגש לפעול בחפץ הניזוק ברשות, אין הוא כלל מוגדר כדין אדם המזיק, אלא יתחייב רק בגדרי שומרים.

שיטת הרמב"ם

בדברי הרמב"ם אנו מוצאים כדרכו, חזרה על לשונות הסוגיות השונות. ללא שיפרט לנו כיצד הוא מיישב את הסתירות בין סוגיות התלמוד בדין נזקי אדם באונס. הוא מזכיר את דין חיוב אדם המזיק באונס בסתמא ללא להגביל את החיוב. כך לשונו:

המזיק ממון חבירו חייב לשלם נזק שלם, בין שהיה שוגג בין שהיה אנוס הרי הוא כמזיד, כיצד נפל מן הגג ושבר את הכלים או שנתקל כשהוא מהלך ונפל על הכלי ושברו חייב נזק שלם, שני ומכה בהמה ישלמנה ולא חלק הכתוב בין שוגג למזיד.¹⁹

וכך מציג²⁰ את דין התלמוד ירושלמי המחלק בין שנים שישנו יחד החייבים זה על נזקי זה,

17 שם

18 חידושי הרמב"ן כתובות לד ע"ב, ד"ה 'היתה פרה שאולה לו'

19 רמב"ם הל' חובל ומזיק ה, א

20 הל' חובל ומזיק א, יא

ואילו אם אחד ישן וחברו הצטרף לידו, הישן פטור על היזק חברו. וסיים בנימוק הירושלמי 'זה שבא באחרונה הוא המועד'. אמנם, בהמשך הוסיף חידוש המבאר את משנתו. כך לשונו:

היה עולה בסולם ונשמטה שליבה מתחתיו ונפלה והזיקה, אם לא היתה מהודקת וחזקה חייב ואם היתה חזקה ומהודקת ונשמטה או שהתליעה הרי זה פטור שזו מכה בידי שמים היא, וכן כל כיוצא בזה, וכל אלו הדברים ברשות הניזק אבל ברשות המזיק פטור עד שיתכוין להזיק כמו שביארנו.²¹

מחדש הרמב"ם מושג של אונס גמור בבחינת מכה בידי שמים, עליו פטור אדם המזיק באונס. עלינו לברר כיצד למד הרמב"ם את סוגיות התלמוד באופן שהחידוש של אונס גמור בבחינת מכה בידי שמים היא שתסדר לנו את הסוגיות באופן בהיר ונאות.

נראה שרמב"ם למד שאדם המזיק באונס חייב בכל עניין, כולל אונס גמור, למעט אונס גמור בידי שמים. את הסוגיות שמנינו בסעיף ב מס' 2 שבכללם דין הירושלמי הפוטר את הישן שהזיק את מי שהצטרף לישון לידו, באר שסיבת הפטור שלהם נובע מפשיעת הניזק ששותף לגרימת הנזק, וכפי שלמד בגמ' אלו הרמב"ן. את הגמ' שהזכרנו בסעיף ב מס' 3, הכוללים פטור הפועל והאומן שהזיקו באונס תוך כדי עבודתם, מסביר רמב"ם את סיבת הפטור שלהם מצד שהמזיק התעסק בחפץ הניזוק לטובת בעליו, כפי שבאר ריב"א. ואת הגמ' שהזכרנו בסעיף ב מס' 4. פטור היתומים שאכלו את הבהמה המופקדת אצל אביהם, באר רמב"ם על פי החידוש שלו שאדם המזיק באונס גמור בבחינת מכה בידי שמים פטור.

הבנה זו בדברי רמב"ם, מסבירה לנו מדוע נזקק לחידוש דבריו, לפטור אונס גמור בבחינת מכה בידי שמים. שהנה ההסבר בגמ' שהזכרנו בסעיף ב מס' 2, לפטור את המזיק באונס משום פשיעת הניזק, מסתבר וטמון בתוכן דברי הסוגיות, שהרי הירושלמי הזכיר את פשיעת השני, וגם בשאר הגמ' הנזכרות יש הבנה פשוטה שכלול בהם פשיעת הניזק. כמו כן טעם הפטור בגמ' שהזכרנו בסעיף ב מס' 3. גם הוא מסתבר, ומיושב בסוגיות, כיון שהגמ' מדגישות את הפטור באופן שהפועלים והטבח אומן עסקו בחינם ללא תמורה, לטובתו של הניזק. בשלב זה, לאחר שבארנו את שתי קבוצות הסוגיות הללו, נשאר רמב"ם בקושי עם הגמ' שהזכרנו בסעיף ב מס' 4, מדוע יתומים שאכלו את הבהמה שהופקדה אצל אביהם פטורים מתשלום, הלא אדם המזיק חייב באונס, בעל הפקדון לא פשע, כך שאין כאן פשיעת הניזק. והיתומים לא פעלו בבהמה לטובת בעליו, אלא לצורך אכילתם. ואם כן מדוע נפטור היתומים מתשלום הניזק? רמב"ם מאן בחידוש רמב"ן ולא רצה לכאר שאדם שפועל בחפץ ברשות אינו נחשב למזיק, ראשית זה חידוש מופלג שהיה לו להיות רשום

בתלמוד במפורש. ועוד שהיתומים ששחטו בהמת פקדון אמנם עסקו בו בתודעת היתר, אך למעשה פעלו בו באיסור מוחלט. לכן בחר הרמב"ם לחדש שאדם המזיק באונס גמור בבחינת מכה בידי שמים פטור מתשלום הנזק.

סיכום שיטות הראשונים בתוספת הטעה לנימוקיהם

סקרנו את סוגיות התלמוד בעניין חיוב אדם בנוקי אונס, עולה שמצד אחד יש משמעות לחיוב מלא, בדין הסתמי של חיוב אדם באונס, ובדברי רבה המחייב הנופל אבן מחיקו ומי שהזיק בנפילה מהגג ברוח שאינה מצויה. מצד שני יש לנו שבע סוגיות בהם יוצא שאדם המזיק באונס פטור, קבוצה סוגיא אחת עוסקת כשיש פשיעת הניזוק, קבוצת סוגיות שניה בהם הניזוק פעל לטובת הבעלים בקבוצה זו מבורר מהגמ' שהאונס אינו אונס גמור, אלא כעין אבדה או גנבה. וקבוצה שלישית הפוטרת היתומים האוכלים בהמת פקדון שהופקד אצל אביהם, למרות שאין פשיעת ניזוק ואין פעולה לטובת הבעלים.

שיטת תוס' ורא"ש לצמצמם את חידוש חיוב אדם בנוקי אונס, לשיטתם אדם חייב על נזקי אונס רק כאשר הזיק באונס כעין אבדה, שהוא אונס הקרוב לפשיעה. אך אם מזיק באונס כעין גנבה או באונס גמור הוא פטור. בררנו שחלוקת רמות האונס מבוררת בדיני שומרים. תוס' מרוויחים תשובה אחת לכלל שבעת הסוגיות, אך הם נדחקים בהעמדת הגמ' המחייבות אדם המזיק באונס באופן כזה שהוא אונס כעין אבדה, הקרוב לפשיעת המזיק. שיטת תוס' תואמת את הגישה הרואה בכלל בסיס חיוב תשלומי נזק, גם סוג של עונש וכפרה למזיק, ובאופן שהאדם אנוס אין מקום לעונש וכפרה.

ריב"א צעד יחד עם תוס', אך מאן לחלק בין אונס כעין אבדה לאונס כעין גנבה, אלא נקט שאדם המזיק חייב בכל אונס אלא אם כן מדובר באונס גמור. ריב"א מרוויח שאינו מחדש חילוק דק בין שתי רמות אונסים כה קרובים. ולשיטתו נוח יותר להעמיד הגמ' המחייבות אדם המזיק באונס אף באונס כעין גנבה. אמנם כדי ליישב את שבעת הסוגיות הפוטרות אדם המזיק באונס הוא נאלץ לחדש חידוש גדול, מעבר לדבריו שאדם המזיק באונס פטור באונס גמור. נאלץ ריב"א להוסיף חידוש נוסף: אדם שפועל בחפץ לטובת הניזוק אנו מוגדר כמזיק. את קבוצת הגמ' הראשונה בהם יש פשיעת הניזוק, ואת הקבוצה הרביעית, מעמיד ריב"א באופן של אונס גמור. ואילו כדי ליישב את קבוצת הגמ' השלישית אותה אי אפשר להעמיד באונס גמור, מבאר על פי החידוש שלו, שכיון שהפועל והאומן פעלו בחפץ עבור טובת הניזוק, אין להם גדר של אדם המזיק, והם פטורים מנזק, ויתחייבו רק לפי גדרי חיוב השומרים.

רמב"ן מעדיף לאמץ את פשט הסוגיות המחייבות אדם המזיק באונס ככל רמה, אף ברמה של אונס של רוח כעין זו של אליהו הנביא. וכדי ליישב את שבעת הסוגיות הפוטרות אדם המזיק באונס, הוא מחדש שני חידושים: 1. אדם המזיק באונס באופן שיש גם פשיעה של הניזק פטור מלשלם עבור הנזק. כך מסביר את הקבוצה הראשונה של הסוגיות שיש בהם פשיעת הניזק. 2. כאשר אדם פועל בחפץ בהיתר, הוא לא נכלל בגדר אדם המזיק. על פי חידוש מופלג זה מיישב את קבוצת הגמ' השלישית והרביעית, את הפועלים והאומן שפטורים בהיזק אונס, ואת פטור היתומים שאכלו את הפקדון שהופקד אצל אביהם, שניהם פעלו בחפץ בהיתר והיתומים פעלו בתודעת היתר. שיטת רמב"ן תואמת את הגישה הרואה בבסיס חיוב תשלומי נזק, השתת אחריות לפיצוי מתבקש לניזק, לכן יש לחייב את המזיק גם כאשר הזיק באונס. אמנם יש צורך להגדיר את סיבת הצורך לקחת אחריות על תוצאות שאינן נגרמות מצדדי פשיעה של המזיק, ולכן נכון להגביל את החיוב רק למקום בו יש על פועל הנזק 'שם מזיק' ולא כאשר הוא פועל ברשות בחפץ הניזוק.

רמב"ם בחר ללמוד הסוגיות המחייבות אדם המזיק בנוקי אונס בצורה רחבה, אך בצמצום קל, אין לחייב באופן שהיה אנוס באונס כה גמור עד שדומה כמה בידי שמים. כך מרוויח רמב"ם ליישב את הקבוצה הרביעית, את היתומים שאכלו בהמה שהופקדה אצל אביהם. וכדי ליישב שאר הסוגיות הפוטרות אדם המזיק באונס, יישב רמב"ם באופן שקרוב לפשטי הסוגיות, פטור קבוצת הגמ' השניה תוסבר מצד הפשיעה של הניזק. כהסבר רמב"ן. ופטור קבוצת הגמ' השלישית תוסבר מצד שהמזיק פעל לטובת הניזק כהסבר ריב"א.

לתועלת המעיינים, נציג סיכום השיטות, ואופן יישובם את הסוגיות בטבלה:

ב"ק קיב	ב"ק צט ע"ב	ב"מ פב ע"ב	ב"ק לב	ב"ק מח	ב"ק כו ע"ב	ירושלמי ב"ק פ"ב	ב"ק כו	ב"ק כו ע"ב	ברייתא ב"ק כו	
יתומים ששחטו ואכלו בהמה הופקדה אצל אביהם, פטורים על הנוק וחייבים רק על הנאתם	טבח אומן שקלקל. אם הוא שומר חינם, פטור	פועלים העבירו חבית שברוהו שומר חנם ונשבע ופטור	עמד בעל החבית ונתקע בו בעל הקורה שהלך מאחורי פטור	הנכנס לחצר בעל הבית ללא רשות והזיקו בעל הבית פטור	שמואל נתקל והזיק באפילה פטור	שנים שישנו והזיקו חייבים. אחד ישן והצטרף אחר, והזיקו הישן פטור	נפל מהגג ברוח שאינו מצויה חייב	נפלה אבן מחיקו כשלא הכיר בה חייב	אדם מועד בין באונס בין ברצון	
	כעין גנבה	כעין גנבה	כעין גנבה	כעין גנבה	כעין גנבה	כעין גנבה	כעין אבדה	כעין אבדה באבן בינונית	כעין אבדה	תוס' וראש חייב כעין אבדה פטור כעין גניבה
	אונס גמור	פעל לטובת הניזק	אונס גמור	אונס גמור	אונס גמור	אונס גמור	כעין אבדה וגנבה	כעין אבדה וגנבה	כעין אבדה וגנבה	ריב"א חייב כעין אבדה וגנבה. פטור באונס גמור. כשפעל לטובת הניזק
	מזיק ברשות	מזיק ברשות	ניזק פשע	ניזק פשע	ניזק פשע	ניזק פשע	חייב גם באונס גמור	חייב גם באונס גמור	חייב גם באונס גמור	רמב"ן חייב לעולם אא"כ פשע הניזק ובמזיק ברשות פטור
	אונס גמור	פעל לטובת הניזק	ניזק פשע	ניזק פשע	ניזק פשע	ניזק פשע	כעין אבדה וגנבה	כעין אבדה וגנבה	כעין אבדה וגנבה	רמב"ם חייב כעין אבדה וגנבה ובאונס גמור פטור. רגיל. באונס גמור בידי שמים או כפשע הניזק